

ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В ГАЛУЗІ СТРАХУВАННЯ

Питання впливу фінансового права на страхову галузь останнім часом набуває важливого значення. Це пов'язано з тим, що страхування є міжгалузевим інститутом. Юридична наука розглядає страхування як надзвичайно широку сферу діяльності, у межах якої перетинаються різноманітні види суспільних відносин. Правове регулювання страхування багатьма галузями права, безпосередньо конституційним, адміністративним, трудовим, але в більшій мірі — цивільним та фінансовим правом. Так цивільне право регулює договірні відносини, які виникають у галузі страхування між страховиками та страхувальниками, які складають, як указують цивілісти, ядро правового регулювання страхової справи. Норми фінансового права регулюють відносини, засновані на державно-владних приписах, та визначають систему й організацію страхування, його види, порядок обов'язкового страхування тощо.

Але якщо говорити про цивільно-правове регулювання страхових відносин в Україні, то незаперечним стає факт глибокого вивчення цієї проблеми. Так, у післявоєнний період вчені Х. О. Гурвічуте [1], а в роки незалежності України В. П. Янишен [2], Т. В. Блащук [3], Н. Б. Пацурія [4] та інші вчені всебічно аналізують інститут страхування з позиції цивільного права. Що стосується фінансового аспекту страхування, то ця тема й досі залишається малодослідженою українською правовою наукою. Серед нечисленних в Україні є дослідження в цій сфері Л. Кінащук [5]. Російські науковці більше приділяли та приділяють уваги цій тематиці. Так, зокрема, А. А. Мамедов [6], М. А. Єлкін [7], Ю. А. Колесников [8] безпосередньо торкалися цієї проблеми у своїх працях.

На сьогодні актуальним є визначення меж впливу норм фінансового права на страхування в Україні. Це пов'язано з переходом економіки нашої держави на ринкові засади господарювання. Відбуваються суттєві зміни в змісті правовідносин держави і організацій, які здійснюють страхування й управляють страховими фондами. На думку одних авторів, ці правовідносини за своєю суттю є фінансовими, інші вважають інакше. Серед останніх треба згадати М. В. Карасьову, яка вважає, що страхові відносини не можна вводити в предмет фінансового права, бо ці відносини перебувають за межами фінансових правовідносин [9, 51]. Такої ж думки дотримувався С. Д. Ципкін, який вважав, що відносини з обов'язкового страхування не є фінансово-правовими. Він відзначав, що відносини, які мають місце при обов'язковому страхуванні, як і при добровільному, виникають на підставі цивільно-правової угоди. «Відмінність лише в тому, що обов'язкове страхування виникає незалежно від згоди сторін на підставі закону» [10, 32–33]. У той же час Т. В. Блащук, яка досліджує особисте страхування з позиції цивільного права, не відкидає існування фінансово-правового характеру страхових правовідносин [3, 30]. Ю. О. Крохіна, у свою чергу, вносить страхові відносини до предмета фінансового права [11, 27].

У літературі ми натрапляємо на погляд, у якому фінансове право характеризується як галузь права, що має застосування майже в усіх сферах суспільного життя. На думку Є. Борзіло, у державі будь-яка діяльність оподатковується. Таким чином, чим би не займався господарюючий суб'єкт, ця діяльність пов'язана з податковим правом, а отже — і з фінансовим [12].

Розв'язати цю полеміку вдається можливим за умови аналізу самих фінансових правовідносин або відносин, що врегульовуються нормами фінансового права.

Фінансовим правовідносинам, як і будь-яким іншим правовідносинам, властиві істотні ознаки: а) вони виникають на основі норм права; б) характеризуються наявністю у сторін суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; в) являють собою суспільний зв'язок конкретних осіб; г) здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків забезпечується можливістю державного примусу. При тлумаченні поняття фінансових правовідносин О. О. Дмитрик вважає найбільш доречним співвіднести ознаки правовідносин взагалі і фінансових правовідносин як їх виду зокрема [13, 14].

Фінансовим правовідносинам притаманні такі риси: а) вони виникають та функціонують у процесі планової мобілізації, розподілі та використанні державних і місцевих грошових фондів; б) вони являють собою різновид майнових відносин, що мають публічний характер; в) держава та місцеві органи виступають обов'язковим суб'єктом цих правовідносин; г) фінансові правовідносини за своєю суттю є владними, тобто побудовані за схемою «наказ — виконання». Тут накази виходять від держави або місцевих органів, а виконують їх різноманітні суб'єкти: фізичні особи, організації, державні органи тощо.

Страховання, у свою чергу, розглядається як самостійна фінансово-економічна категорія. Це система економічних відносин, що включає сукупність форм та методів формування цільових фондів коштів та їх використання для відшкодування збитків при різноманітних непередбачених несприятливих явищах, а також для надання допомоги громадянам у випадку настання певних подій у їхньому житті [14, 7].

У дефініції певної категорії, як правило, важко відобразити всі суттєві сторони явища або предмета, що аналізується. Тому в правовій літературі виділяють такі специфічні ознаки (рисни) страхування: а) не постійний, а вірогідний характер — в основі грошових перерозподільних відносин у страхуванні лежить ризик як імовірність і можливість настання страхового випадку, який здатний заподіяти матеріальну шкоду; б) зворотність мобілізованих у страховий фонд коштів — оскільки останні після того, як будуть об'єднані в указаний фонд підлягають (за винятком витрат за послуги страхової компанії) виплаті самим же страхувальникам; в) чітко окреслений (замкнутий) характер — грошові перерозподільні відносини, пов'язані з розкладкою суми збитків тільки на учасників страхування, при цьому перерозподіл збитків відбувається як поміж територіальними одиницями, так і в часі; г) цільове використання створеного фонду — полягає в тому, що витрата страхових ресурсів здійснюється виключно в чітко визначених випадках, установлених договором страхування.

Страхованню, як одній із самостійних ланок фінансової системи, властиві всі основні функції категорії фінансів, хоча і в певних специфічних виявах. Серед даних функцій Ю. Макарова виділяє запобіжну, відновлювальну, ощадну та контрольну [15].

Контрольна функція як основна функція фінансів притаманна й страхованню. Вона виявляється в тому, що страхові платежі акумулюються в страховому фонді для чітко визначених цілей, використовуються у визначених випадках і чітко окресленим колом суб'єктів. Ця функція виявляється одночасно з розподільною функцією та є однією з підстав здійснення фінансового страхового контролю (нагляду) в галузі страхування.

Запобіжна функція страхування полягає в тому, що страхові компанії мають право використовувати вільні кошти страховальників на проведення широкої системи профілактичних заходів, спрямованих на запобігання настанню можливих збитків страховиків.

Відновлювальна функція страхування полягає в тому, що в разі настання страхового випадку та виплати певної обумовленої договором грошової суми відбувається повне або часткове погашення (відновлення) втрат, що були понесені юридичними та фізичними особами.

Страховання виконує ощадну функцію. Це відбувається в той момент, коли воно використовується як засіб забезпечення захисту не лише особистих та майнових втрат, але й самих грошових коштів, котрі вкладені як страхові платежі. Але не можна дану функцію страхування розглядати лише в контексті заощадження. Дійсно, як правильно зазначає В. В. Шахов, акумуляція грошових коштів у страхуванні відбувається не тільки з метою заощадження, як це відбувається у випадках прийому вкладів, наприклад, кредитними установами. Страхування має ощадно-ризиковий початок. Через дану функцію вирішується проблема інвестицій тимчасово вільних коштів у банківські та інші комерційні структури, вклади грошових коштів у нерухомість, придбання цінних паперів тощо [14, 20]. П. С. Пацурківський дотримується такої ж думки, що й В. В. Шахов, і вважає, що суспільна сутність та призначення страхування як фінансово-правового інституту виявляється саме в цих функціях [16, 231]. Якщо ми поглянемо на функції страхування, запропоновані Шаховим, то відзначимо, що ці функції притаманні також і фінансам. Наприклад, відшкодування збитків (відновлювальна, компенсаційна, захисна функція) та запобігання втратам (превентивна функція) є проявом розподільної функції фінансів.

До цього треба додати те, на чому не наголошувалося, що ці відносини мають спочатку публічний характер, а вже потім — цивільно-правовий. У теорії фінансового права підкреслювалося, що поруч з ознаками підпорядкованості, фінансові правовідносини завжди відзначалися майновим характером. Унаслідок чого у фінансово-правовій літературі постійно вказується на те, що фінансові правовідносини мають владно-майновий характер [17, 137]. Подібний характер притаманний і відносинам страхування, що виникають на підставі норм фінансового права.

Отже, наявність специфічних рис та функцій, властивих страхованню, підтвер-

джує те, що страхування — особливий правовий інститут, норми якого регулюють однорідне коло фінансових відносин.

Страховання передбачає рух коштів як у рамках окремого страховика, так і в рамках централізованих і децентралізованих державних грошових фондів, що також дає змогу говорити про фінансово-правовий характер страхових правовідносин [16, 31].

Страхові фінансові правовідносини виникають при формуванні, розподілі та використанні централізованих цільових грошових фондів і резервів, наданні фінансової допомоги на зворотній основі для реалізації інвестиційних проєктів, оплати податків і здійснення інших платежів у бюджет, при формуванні державних соціальних фондів пенсійного, соціального та медичного страхування, наданні податкових пільг, застосуванні штрафних санкцій, фінансуванні з бюджету, перестрахованні. Професор Н. І. Хімичева доповнює перелік груп фінансово-правових відносин у галузі страхування. Вона класифікує ці відносини залежно від суб'єктів, що беруть участь у них, на такі види:

- відносини між урядом і центральним органом виконавчої влади по нагляду за страховою діяльністю з приводу затвердження основних положень діяльності останнього;

- відносини між Міністерством фінансів і організаціями-страховиками з приводу надання ліцензій, установлення правил формування та розміщення страхових резервів, показників та форм звітності страхових організацій тощо;

- відносини Антимонопольного комітету і організацій-страховиків із приводу запобігання, обмеження та припинення монопольної діяльності та недоброякісної конкуренції на страховому ринку;

- відносини по обов'язковому державному страхуванню, в яких держава виступає не лише обов'язковим суб'єктом фінансово-правових відносин, але і як страховик майнових та особистих інтересів окремих категорій громадян;

- відносини між центральними органами виконавчої влади і організаціями-страховиками з приводу здійснення контрольних функцій за страховою діяльністю [18, 500].

Кожна з перерахованих груп відносин має свої особливості та сферу застосування. Але всі вони мають двосторонній характер і їхньою матеріальною основою є рух грошових коштів.

Норми фінансового права визначають систему й організацію страхування в усіх проявах вищезазначених відносин. Відповідно можна стверджувати, що ці відносини мають владно-імперативний характер. Сам процес прийняття нормативно-правових актів, тобто встановлення норм та правил діяльності суб'єктів страхування, регламентується фінансовим правом як публічною галуззю права без урахування підходу, позиції іншої сторони. Іншими словами, фінансове право є такою галуззю права, норми якої встановлюють публічний характер регулювання відносин, при цьому інша сторона цих відносин повинна чітко виконувати ці норми. У процесі виконання нормативних правил з обов'язкового особистого страхування держава в особливому порядку без укладання договорів страхування нормами фінансового права встановлює коло суб'єктів,

застрахованих за цим видом страхування. Якщо проаналізувати обов'язкове страхування цивільної відповідальності, то можна зробити висновок, що держава в односторонньому порядку визначає об'єкти страхування, що у свою чергу є об'єктом фінансового правовідношення [19].

Узагальнюючи викладений вище матеріал, можна констатувати таке: нормами фінансового права охоплюються групи відносин по правовому закріпленню інституту страхування з визначенням понятійного апарату, видів та умов страхування й формуванню страхового фонду; обліку та звітності у страховій діяльності, оподаткуванню та фінансовому контролю за страховою діяльністю й використанню невикористаних коштів, що залучаються у формі вкладів та страхових премій.

Література

1. Гурвичуте Х. О. Договор имуществаемого страхования в Советском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1954. — 15 с.
2. Янишев В. П. Поняття та ознаки страхових правовідносин в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 1997. — 18 с.
3. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування: Дис... канд. юрид. наук. — К., 2003. — 235 с.
4. Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційний момент): Дис... канд. юрид. наук. — К., 2000. — 217 с.
5. Кінащук Л. // Підприємство, господарство та право. — 2001. — № 9, 10; 2002. — № 2.
6. Мамедов А. А. Финансовые правоотношения в сфере страхования // Юрист. — 2003. — № 12. — С. 34–35.
7. Елкин М. А. Система правового регулирования страхования в Российской Федерации: фискально-правовой аспект: Дис... канд. юрид. наук. — М., 2003. — 178 с.
8. Колесніков Ю. А. Страховое право як підгалузь фінансового права // Проблеми фінансового права: Зб. наук. праць. — Чернівці, 1996. — Вип. 2. — С. 228.
9. Карасева М. В. Финансовое правоотношение. — М., 2001. — 288 с.
10. Цышкин С. Д. Фискально-правовые институты, их роль в совершенствовании фискальной деятельности советского государства. — М., 1983.
11. Карасева М. В., Крохина Ю. А. Финансовое право. — М., 2003. — 288 с.
12. Борзило Е. Основы финансового права в области страхования в Российской Федерации (антимонопольное законодательство) // Страховое право. — 2000. — № 2. — С. 57.
13. Дмитрик О. О. Зміст та класифікація фінансових правовідносин: Дис... канд. юрид. наук. — Х., 2003. — 187 с.
14. Шахов В. В. Введение в страхование. — М., 2001.
15. Макарова Ю. Финансовое право в области страхования // Страховое право. — 2000. — № 2. — С. 54.
16. Воронова Л. К., Бекерська Д. А. Фінансове право. — К., 1998.
17. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории фискального права. — М., 1961.
18. Химичева Н. И. Финансовое право. — М., 2001.
19. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів від 1 липня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 1. — Ст. 1.